

УДК 371.134: 78

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Уйсімбаєва Н.В., к. пед. н.,
доцент, докторант

*Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України*

У статті здійснено спробу виокремити та обґрунтувати особливості процесу самовдосконалення особистості, що розглядається як складова її розвитку. До основних особливостей цього процесу належать: усвідомленість, цілеспрямованість, інтимний характер, суб'єктивність, цілісність, неперервність, соціальна зумовленість, діяльна та творча природа, багаторівневість, неповторність, безкінечність.

Ключові слова: самовдосконалення, процес самовдосконалення, ознаки процесу самовдосконалення, особливості процесу самовдосконалення.

В статье осуществлена попытка выделить и обосновать особенности процесса самосовершенствования личности, который рассматривается как составляющая ее развития. К основным особенностям этого процесса относятся: осознанность, целенаправленность, интимность, субъективность, целостность, непрерывность, социальная обусловленность, деятельный и творческий характер, многоуровневость, неповторимость, бесконечность.

Ключевые слова: самосовершенствование, процесс самосовершенствования, признаки процесса самосовершенствования, особенности процесса самосовершенствования.

Uisimbaeva N.V. THE FEATURES OF THE PROCESS OF PERSONAL SELF-PERFECTION

The article is an attempt to highlight and substantiate the specific features of self-perfection, which is seen as part of development. The main features of this process include: awareness, purposefulness, intimate character, subjectivity, integrity, continuity, social conditionality, creative character, multilevelness, uniqueness, infinity.

Key words: self-perfection, process of self-perfection, signs of a process of self-perfection, peculiarities of self-perfection process.

Постановка проблеми. У філософській і психолого-педагогічній літературі відсутній єдиний підхід щодо розуміння природи, змісту, основних детермінант процесу самовдосконалення особистості, а отже, немає спільного визначення дефініції «самовдосконалення особистості», що пояснюється його багатомірністю і складністю. Більшість науковців самовдосконалення розглядають переважно як систематичну і свідому діяльність людини, що спрямована на зміну своєї особистості під впливом зовнішніх факторів і внутрішніх протиріч та ґрунтується на самосвідомості людини; як процес удосконалення певних рис характеру, здібностей, навичок, якостей особистості (фізичних, розумових, вольових тощо). До того ж, самовдосконалення у цьому випадку визначається не тільки як розвиток певних якостей, рис, а і як процес усунення чи позбавлення негативних характеристик (неорганізованість, безвідповідальність, неврівноваженість, егоїзм тощо). Одним із кроків щодо обґрунтування сутності дефініції «самовдосконалення особистості» є, на нашу думку, розуміння природи процесу самовдосконалення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес самовдосконалення особисто-

сті у філософській, психологічній та педагогічній літературі розглядається як складова її розвитку. Згідно з проведеним аналізом спостерігаємо, що в сучасних наукових роботах майже відсутнє системне, ґрунтовне дослідження особливостей процесу самовдосконалення особистості. Концептуальним щодо розуміння природи цього процесу є визначення недосконалості, подане В. Лозовим та Л. Сідак у монографії «Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці». Науковці зазначають, що «недосконалисть іманентна особистості за її природою, а вже потім і у зв'язку з цим – завдяки особистісній активності. Тобто людина народжується недосконалою і ніколи не досягає абсолютної досконалості. Власними, особистісними зусиллями вона не причетна до цієї передвічної недосконалості. Але недосконалисть проявляється у недосконалий активності, недосконалий мотивації, недоскоальному саморозвитку, що приносить нові елементи недосконалості, які стають іманентними індивіду вже завдяки його особистісним зусиллям. Інакше кажучи, всі люди несвідомо і невільно, тобто необхідно причетні до недосконалості як елементу загальнолюдської природи. Але свідомо-вільний, во-

львий момент обумовлює їх особистісну, індивідуальну причетність до недосконало-сті» [6, с. 114].

У відповідності до означеного, природні передумови виникнення процесу самовдосконалення особистості, зазначає О. Єракторіна, полягають у внутрішніх суб'єктивних психологічних умовах, в особливостях психофізіологічної організації, гнучкої системи вищої нервової діяльності. При цьому мова йде про людину, що перебуває на етапі розвитку, коли вже засвоєна певна сукупність знань, дій, засобів пізнання світу та самої себе. Ознаками процесу самовдосконалення особистості науковець визначає: досягнення цілісності особистістю; моральність, поза якою «вдосконалення стає напрацюванням часткових вмінь, втрачаючи свій гуманістичний зміст, людинотворчу спрямованість»; ціннісно-гуманістичний, діяльнісний, соціальний та вольовий характер самовдосконалення; усвідомлену форму розвитку особистості; концентричність процесу самовдосконалення [3, с. 52, 106].

Спираючись на дослідження науковців, О. Орлова визначає, що самовдосконалення є процесом усвідомленим, цілеспрямованим, постійним, систематичним, самостійним, ініціативним, творчим, плановим, повсякденним, багатоаспектним, цілісним, особистісним, надзвичайно індивідуальним, динамічним; воно здійснюється осмислено та ґрунтується на творчому ставленні до себе [7, с. 190].

Постановка завдання. Метою статті є визначення та обґрунтування особливостей процесу самовдосконалення особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес змін, який передбачає самовдосконалення особистості, неможливий за відсутності процесу самоусвідомлення («Усвідомлення, оцінка людиною свого знання, морального обличчя та інтересів, ідеалів та мотивів поведінки, цілісна оцінка самої себе як почуттєвої і мислячої істоти, як діяча» [13, с. 591]).

Ефективність процесу самовдосконалення значною мірою залежить від того, наскільки людина усвідомлює власні можливості, значення необхідних особистісних перетворень для розвитку та життєдіяльності, що сприяє формуванню потреби у самовдосконаленні, стимулює внутрішню активність особистості. Самовдосконалення розглядається як осмислена форма розвитку особистості. Це – процес, що відбувається з її власної ініціативи і з усвідомленням значення (самоцінності) та змісту власної діяльності.

Система уявлень людини про саму себе, її особистісний потенціал (здібності, зов-

нішні ознаки, особисті якості, рівень культури тощо) пов'язана з побудовою нею «Я-концепції», відповідно до якої визначається ставлення як до себе, так і до інших людей. Побудова певної програми власного розвитку відбувається з урахуванням уявлень особистості про ідеальний образ, взірець чи «уявний образ» (рівень моральної, фізичної, духовної, розумової, професійної та іншої досконало-сті) та порівняння себе з цим образом.

Самовдосконалення як процес усвідомленої діяльності людини з метою зміни своєї особистості обов'язково включає мету, основні задачі та етапи її здійснення. Саме наявність конкретної мети самовдосконалення визначає цей процес як цілеспрямований, робить його систематичним та послідовним.

«Якісний склад» змін (розвиток індивідуальних якостей, здібностей), прагнення особистості до їх реалізації залежить від системи її ціннісних орієнтацій, що регулюють мотиваційну сферу людини. Саме мотиваційна система – потреби, інтереси, ідеали-цінності – є джерелом активності особистості. На думку Т. Яблонської, самовдосконалення як вища форма усвідомленого саморозвитку особистості полягає в постійній внутрішній роботі над собою з метою довести свій розвиток до можливої мети, згідно із загальнолюдськими духовними цінностями [15, с. 188].

Самовдосконалення особистості є внутрішньо детермінованим процесом, а загальнолюдські цінності (добро, гідність, справедливість, свобода тощо) є основою визначення мети та напрямів самовдосконалення, ідеалу, до якого варто прагнути у власному розвитку.

Розглядаючи людину як самодостатню цілісність, вищу духовну цінність, персоналісти Е. Муньє, В. Штерн, Дж. Ройс увели поняття «інтимність», протиставляючи особистість суспільству, яке не дає можливості розвитку неповторності кожної персони. На нашу думку, це визначення доречно використати щодо однієї з особливостей процесу самовдосконалення, оскільки воно характеризується залежністю його «характеру ... від внутрішнього світу самої особистості» [10, с. 11]. «Кожна особистість «доростає» до власного ідеалу самостійно», наголошує В. Скотний [11, с. 112].

Інтимність процесу самовдосконалення вбачається у взаємодії особистості самої з собою, закритості цього процесу від сторонніх, «самості» всіх складових процесу: самоосмислення власного буття, самопізнання, самооцінки, самоконтролю, особистісному характері думок, почуттів та мо-

тивів, унікальності використання власних потенцій.

Самовдосконалення особистості як процес самотворення визначається неповторністю індивідуальних особливостей кожної людини та її розвитку: емоційної та вольової сфери, темпераменту, рис характеру; рівня самосвідомості; системи ціннісних орієнтацій та рівнем моральних якостей; навичок поведінки; характеру потреб, цілей та способів досягнення визначеної мети; особливостей усвідомлення образу «Я»; наявного позитивного досвіду самовдосконалення; рівня об'єктивності самооцінки; сформованості умінь та навичок роботи над собою тощо.

Особистісне самовдосконалення, звертає увагу О. Орлова, розглядається як оволодіння способами діяльності у власних інтересах з використанням своїх можливостей, що виражається у неперервному самопізнанні, розвитку необхідних сучасній людині якостей, формуванні культури мислення та поведінки. Виходячи з цих міркувань, продовжує науковець, можна зробити висновок, що особистісне самовдосконалення – це така робота над собою, яка передбачає усвідомлений розвиток своїх (власних) здібностей, свідоме прагнення удосконалення свого (власного) особистісного потенціалу, формування здатності до самопізнання, самопроекування, самореалізації у процесі цілеспрямованої творчої самостійної діяльності та супроводжується прийняттям рішень [7, с. 191].

Процес самовдосконалення особистості передбачає повну самостійність роботи особистості над собою. Діяльність щодо цього проявляється в широкому спектрі дій, вчинків, висловлювань. Проте починаються вони з усвідомлення себе суб'єктом власного життя, тобто, з осмислення і прийняття власних можливостей і здібностей працювати над собою [9, с. 529].

На ставленні до самовдосконалення з позиції теорії суб'єктності наголошує Т. Яблонська. Вона розглядає цей процес як усвідомлену, творчу діяльність із саморозвитку. Суб'єктність у цьому контексті, звертає увагу науковець, визначається як здатність особистості творити себе самою. Самовдосконалення неможливо уявити поза суб'єктністю як здатністю активного суб'єкта творити себе й водночас спричиняти позитивні зміни у всьому навколишньому та завдяки цьому переживати цінність життєвих виявів своєї індивідуальності, власної неповторності [15, с. 187-188].

Самовдосконалення – керована суб'єктом перетворювальна діяльність, спрямована на зміну себе у відповідності зі сві-

домо поставленими цілями, сформованими ідеалами і переконаннями. За таких умов, особистість є активним суб'єктом цієї діяльності. Проте варто зазначити: якщо особистість не реалізує свою активність у перетворювальній діяльності щодо власного вдосконалення (розвиває здібності, змінює негативні риси характеру, розвиває волю, збагачує духовний світ, покращує моральні якості тощо), реальний процес самовдосконалення не відбувається.

Не заперечуючи значення особистості як суб'єкта власного розвитку, ми дотримуємось думки щодо взаємозалежності та взаємозумовленості зовнішніх впливів та внутрішніх процесів у саморозвитку особистості, а відповідно, і у процесі її самовдосконалення. Соціальне середовище формує лише основи системи цінностей людини, визначає загальнозначущі форми, які можуть певною мірою відрізнитись від особистісних цінностей. При цьому зіставляється власна система цінностей із загальнозначущими нормами та ідеалами. Таким чином, відбуваються два взаємозумовлені процеси: інтеріоризація домінуючих цінностей тієї спільності, з якою особистість себе ідентифікує, та екстеріоризація.

Процес руху до ідеального здійснюється на основі відповідної гармонії, погодженості індивідуального й особистісного (соціального), відповідно до ідеального, програмованого суспільством, стандартизованого взірця [4, с. 24].

Враховуючи соціальну природу самосвідомості особистості, Ч. Кулі звертає увагу на те, що уявлення людини про саму себе багато в чому залежить від того, як оцінюють її оточуючі, особливо якщо це колектив чи група. Під впливом сприятливих думок самооцінка підвищується, несприятливих – знижується. Тому, на думку науковця, постановка мети самовдосконалення є складовою соціальної сутності «Я-концепції» і утворюється в процесі спілкування та діяльності особистості, під час яких суб'єкт «дивиться, як у дзеркало, в іншу людину» і тим самим уточнює, змінює, удосконалює образи свого «Я» [5, с. 46, 51].

Самовдосконалення розглядають як явище соціально-особистісне, оскільки воно завжди є результатом усвідомлення взаємодії людини з конкретним середовищем, у ході якого вона реалізує потреби вироблення у себе таких особистісних якостей, що дають успіх у діяльності та житті [8, с. 284.].

Потреба особистості у самовдосконаленні виникає в результаті активної взаємодії з навколишнім середовищем і забезпечує нову сходинку в її розвитку. Відповідно,

процес самовдосконалення особистості розглядається нами як соціально детермінований процес, підпорядкований вимогам суспільства до особистості.

Разом з тим, як зазначає О. Єрахторіна, мінливість соціального середовища, постійна адаптація людини в ньому, розвиток себе згідно з ідеалом робить особистість завжди незавершеною, вона постійно перебуває у стадії розвитку, у постійному русі становлення [3, с. 46].

Важливою особливістю процесу самовдосконалення є його цілісність, що складається з сукупності взаємозв'язаних елементів, які взаємодіють між собою. Пройдені особистістю стадії розвитку, точніше, характерні для цих стадій особистісні новоутворення, «насихуючи» одне одного своїм змістом, перетворюються у синергійно працюючі рівні цілісної особистісної організації. Саме ці рівні, завдяки усвідомленню, рефлексії, критичні оцінці, продуманому вибору, виробленню оптимальних систем дій, поступово стають психологічними основами особистості, її фундаментом і феноменологічно виявляють себе в естетичних смаках, інтуїції, передчуттях, моральній поведінці тощо [1, с. 8].

Самовдосконалення є безкінечним, адже «людина не є чимось раз і назавжди визначеним, а перебуває у постійному процесі становлення та саморозвитку. Вона вимушена з'ясовувати для себе, що дійсно цінне, а що ненавидить, у що вірить, тобто виробляти власне ставлення до світу, будувати власний життєвий світ» [14, с. 313]. Це пояснюється тим, що внутрішньою умовою розвитку особистості є постійна «незавершеність» як характерна генетична риса організації індивіда, як його потенційна можливість до безмежного розвитку [1, с. 8].

Людина так створена, щов житті постійно чомусь навчається. Не існує такого поняття, як «досконала людина», якщо під цим розуміти, що у неї вже немає потенціалу для покращення. Є, однак, таке поняття, як людина, що самовдосконалюється – це та людина, що постійно досягає моральної досконалості, і таке поняття, як здатність до самовдосконалення – це можливість особистості стати кращою у моральному плані [3, с. 19].

Певний рівень досконалості (позбавлення від негативних рис, підвищення рівня культури, фізичне вдосконалення тощо) для кожної людини є достатнім тільки на конкретному етапі її розвитку, що є відправним для нового етапу реалізації процесу самовдосконалення. Як зазначає

О. Лозовой, «суб'єкт власної цілісної духовної активності завжди самостійно

й вільно, але і свідомо й позасвідомо, за бажанням і поза ним, породжуючи думки, вчинки, нові смисли буття й нові форми діяльності, творить своє буття, тобто себе як quantum-нескінченність» [6, с. 94].

Багаторівневий (поетапний) характер процесу самовдосконалення особистості пояснюється логікою та взаємозумовленістю його етапів, кожний з яких має мету, вирішує певні завдання та характеризується своїми особливостями здійснення: свідоме прийняття рішення щодо самовдосконалення; розробка програми власного самовдосконалення, діяльність особистості щодо реалізації визначеного плану самовдосконалення; здійснення самоконтролю та самокорегування діяльності. Основою кожного з цих етапів є процеси самопізнання, самооцінки, самопроекування, самопримусу, саморегулювання, самоаналізу, самоконтролю та самокоригування.

Наступною особливістю процесу самовдосконалення особистості є його неперервність. Вимоги особистості до власного розвитку постійно змінюються на підставі результатів самооцінки, під впливом оточуючого середовища. Тому розвиток певних здібностей, удосконалення якостей та рис характеру відбувається не раз на все життя, а постійно.

Специфіка самовдосконалення особистості полягає в тому, що воно найбільшою мірою спирається на індивідуальні особливості людини, її нахили та потреби і має креативний характер. Саме за допомогою творчого зусилля людина може здобути у своєму житті те, що їй не було дано від природи або у процесі виховання та освіти. Воно й означає унікальність і життєву стратегію особистості [12].

Кожній людині як одиниці соціальної спільності необхідно реалізувати свій духовний потенціал, власні здібності і таланти, висловити внутрішні екзистенції, в іншому випадку ці якості ці можуть отримати негативний векторний напрямок, тобто перетворитись у зворотні соціальні відхилення [2, с. 65].

На вольовому характері процесу самовдосконалення наголошує у своєму дослідженні Н. Пророк, яка зазначає: «Щоб досягти поставленої мети самовдосконалення, людина стикається з важкою працею, з переборенням себе, з необхідністю витратити зусилля» [9, с. 531].

Висновки з проведеного дослідження. Відповідно до проведеного аналізу можемо констатувати, що процес самовдосконалення особистості характеризується певними особливостями, які зумовлені природою цього процесу та пояснюють

взаємозалежність окремих його складових. Визначено, що основними характеристиками процесу самовдосконалення є: усвідомленість, цілеспрямованість, інтимний характер, суб'єктивність, цілісність, неперервність, соціальна зумовленість, діяльнісний та творча природа, багаторівневість, неповторність, безкінечність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцыферова Л. Личность в трудных жизненных условиях [Текст]: переосмысление, преобразование ситуации и психологическая защита / Л. Анцыферова // Психол. журн. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3 – 18.
2. Богаченко В. Творчість як основний модус самовдосконалення особистості в умовах сучасних соціокультурних трансформацій / В. Богаченко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 57. – С. 63 – 73.
3. Єрахторіна О. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів: [монографія] / О. Єрахторіна. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2013. – 215 с.
4. Карпенчук С. Володіти розумом, почуттям і волею. Моральний ідеал і самовдосконалення особистості / С. Карпенчук // Рідна школа. – 1997. – № 5. – С. 22 – 25.
5. Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок / Ч. Кули – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – С. 45 – 66.
6. Лозовой В., Сідак Л. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці: [монографія] / В. Лозовой, Л. Сідак. – Х.: Право, 2006. – 256 с.
7. Орлова О. Особистісне самовдосконалення учня основної школи: аналіз категорій та понять / О. Орлова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 1. – С. 188 – 196.
8. Орлова О. Соціально-особистісна характеристика категорії «самовдосконалення» / О. Орлова // Особистість в єдиному освітньому просторі: зб. наук. тез, 26-29 квітня 2012 р. / наук. редактори В. Пашков, В. Савін, А. Павленко. – Запоріжжя: ТОВ «Фінвей», 2012. – С. 282-285.
9. Пророк Н. Уявлення про самовдосконалення в сучасній психології [Текст] / Н. Пророк // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка / [за ред. С. Максименка]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – Т. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 23. – С. 527 – 537.
10. Рувинский Л. Теория самовоспитания / Л. Рувинский. – М.: Мысль, 1973. – 144 с.
11. Скотний В. Рациональное та ірраціональне в науці й освіті / В. Скотний. – К.-Дрогобич: Коло, 2003. – 288 с.
12. Степанов С. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Степанов – М.: Наука, 2000. – 153 с.
13. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ильичев, П. Федосеев, С. Ковалев, В. Панов. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 839 с.
14. Філософія. Підручник / за заг.ред. Горлача М., Кременя В., Рибалка В. – Харків: Консум, 2000. – 674 с.
15. Яблонська Т. Психологічна сутність самовдосконалення особистості / Яблонська Т. // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Духовність у становленні та розвитку особистості» 9–11 жовтня 2014 р., м. Івано-Франківськ. Електронний ресурс: режим доступу :<http://lib.pu.if.ua/file/konfer/duh-8.pdf>. <http://lib.iitta.gov.ua/5134/>